

MUSTAFA KEMAL'İ ALIP GÖTÜRMEK İSTEYENLER

GOTTHARD JAESCHKE

İtalyan Hariciye Vekili Conte Sforza'nın¹ hatıralarına göre, 1919 yılının hemen başında “Babıâli ve İngiliz memurlarının Mustafa Kemal'in adı ile bir kuvvet doğacağını hissetmeleri üzerine” İngiliz ajanlarının onu tevkif edip Türkiye'den sürgüne “dans quelque Malte” göndermeyi tasarladıkları söylentisi İstanbul'da yayılmıştı. Plân duyulur duyulmaz – “İstanbul'da her şey biliniyor” (!)–, Mustafa Kemal'in arkadaşları gelip, herhangi bir tehlike karşısında İtalyan Elçiliğine iltica edip etmiyeceğini soruyorlar. Cevabında “İtalyanın eski kahraman düşmanını korumaktan tabii çekinmeyeceğini” söylüyor. Bu cevap hemen duyuldu ve İngiliz gizli servisinin diplomatik yoldan harekete geçmesini durdurmaya yetti.

Mustafa Kemal meseleyi biraz değişik olarak anlatıyor²: “Bir gün A... Bey, bir İtalyan şahsiyetinin Fethi Bey ve benimle görüşmek arzusunda bulunduğundan bahsetti. Bir İtalyan mimarının evinde buluşacaktık. Teklifi kabul ettik. Bonmarşe'nin karşısında büyük bir apartman! Çaydayız. Bahsedilen zat: —Ben Türkiye'nin hakikî dostuyum, diye hemen söze başladı. Falih Rıfkı Atay'a göre Sforza'dan başkası olmayan bu şahıs Mustafa Kemal'e, şimdiki zayıf hükûmet yerine yeni bir hükûmet teşkil edebilecek bir teşkilâtın olup olmadığını sordu: “İttihat ve Terakki Fırkasından bahsettiğine, bizi de fırkanın reisleri arasında saydığına şüphe yoktu³. . . . Biraz da imtihana benzeyen bu konuşmadan nasıl bir netice çıkacağını düşü-

¹ Carlo Sforza, *Les Bâisseurs de l'Europe Moderne* (Paris 1931), pp. 358 et seq.

² Falih Rıfkı Atay, 19 Mayıs (Ankara 1944); Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Sel Yayınları (İstanbul 1955); Atatürk'ün Hâtıraları 1914-1919 (Ankara 1965). Mart 1926 da yazdırılan metnin ilk kısmı (Büyük Gazinin Hâtırâtından sahifeler: Hâkimiyeti Millîye ve Milliyet, 13-III—12-IV 1926) Jean Deny tarafından iyi bir tercümesi yapıldığı halde (*Revue des Etudes Islamiques*, Tome I, 1927, pp. 119-222), Hâtıraların ikinci kısmının böyle bir tercümesi maalesef yoktur.

³ “Söz” 30-XII-1918 de tezkibine rağmen (Tanık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasî Partiler* (İstanbul 1952), s. 413, n. 9).

nüyordum. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra, bize veda etti ve gitti.”

Sforza (biraz sonra?) “Arnavut aslından bazı kimselere şöyle bir sır da emanet etmiş: “İzmir ve havalisini Yunanlılara işgal ettireceklerdir... Yunan istilâsına karşı silâhlı teşkilât yapmalısınız... Bu iş için İtalya’nın istenildiği kadar silâh ve malzeme vereceğini de temin ediyormuş. Bu teklifi dinliyenler ... böyle bir mukavemet teşkilâtının başına geçebilecek bir kumandan bile bulmuşlar: ben!... —Bunu yapar mı? diye sormuş. —Emin olunuz, cevabını vermişler.”

Tepebaşındaki İtalyan Başkonsolosluğunda yeni bir buluşmada Sforza birdenbire: —Ekselâns, herhangi bir tehlike karşısında sefaret-hanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim, dedi. Yıldırım la vurulmuşa döndüm, teessürümü saklamak için nefsimi güç tuttum. İtalyan tebaası mı oluyordum? Dedim ki: —Beni buraya mühim bir şeyden bahsetmek için siz davet etmişsiniz. Bu mühim şeyi dinlemek istiyorum. Bir an durdu, —Ha, dedi, bu mülakatı sizin de tanıdığınız arkadaşlarınız istediler. Öyle pek mühim bir mesele bahis mevzuu değildi! —O halde fazla rahatsız etmiyeyim! dedim ve kalktım.”

Bugün Sforza’nın ve Mustafa Kemal’in birbirine zıt olan ifadelerinden tarihî hakikatı oldukça açık bir şekilde belli edecek bir netice çıkarmak kolay değildir. Yalnız Mustafa Kemal’in İngilizler tarafından boşuna plânlanmış olan tevkifi hususu Sforza’nın fantezi ve efsane âlemine ait olduğu hiç şüphesiz görünüyor. Çünkü o sırada İngilizlerin —aynı suretle Padişahın!— ona tam güveni vardı. Bunu mülakatlarında maharetle formüle bağladığı birçok beyanlarıyla, bilhassa İngilizlerce bilinen Enver Paşaya muhalefeti ile kazanmıştı. Kendisine güven 30 Nisan 1919 tarihli irade ile “Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği” ne tayinine kadar muhafaza edilmiştir. Sir Andrew Ryan buna dair şöyle yazıyor⁴:

“1919 ilkbaharında Türk Hükümeti Anadolu’da merkez tarafından kontrolü daha iyi düzenlemek amacıyla birkaç umumî müfettişlik

⁴ a) “Minber” 17-XI-1918 (Türk Dili, XVII, 1967, s. 91); b) “Vakit”, 18-XI-1918 (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (A. S. D.), III, 1961, s. 1); c) G. Ward Price, Extra-special Correspondent (London 1957), p. 104.

⁵ A. Ryan, The Last of the Dragomans (London 1951), p. 131.

kurulmasına karar verdi. Tayin ettiği ilk ve güvenilir tek müfettiş⁶ Mustafa Kemal'di. Kendisini en seçkin asker olarak göstermiş, fakat bu zamana kadar göze çarpan hiçbir siyasî rol oynamamıştı. İtiraf etmeliyim ki, Damat Ferit benimle Müfettişliğin şeması hakkında konuştuğunda onun adı bana hiçbir şey ifade etmedi. Tasarıya bile güvenmedim ve onun bilgisi (wisdom) üzerinde şüphem olduğunu beyan ettim. Damat Ferit Mustafa Kemal'le yemek yediğini ve ondan memnuniyet verici sadakat vaadleri aldığını ve bunları bir subayın ve centilmenin yemini olarak kabul ettiğini anlatarak beni temin etti. Ferid'in vaziyetinin çok açık ve samimî (genuine) olduğunu zannediyorum.”

Mustafa Kemal'in tayini hakkında İngilizlerin tam bilgiye sahip oldukları bu suretle anlaşıldığına göre, Bıyıkhoğlu görüşünde haklıdır: “M.K.P.'ya bu kadar geniş salâhiyetler veren tarihî talimatın (6 Mayıs 1919 tarihli), ordu ve memleket üzerindeki sıkı işgal kontrolüne rağmen nasıl hazırlanıp kabul olunduğu da gerçekten aydınlanması gereken bir muammadır⁷.” Mustafa Kemal'in kendisi muammayı çözecek iki işarette bulunuyor: 1— “Bu vâsi salâhiyetin... bana nasıl tevdi edildiği mucibi istiğrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlıyarak vermediler⁸.” 2— “Bâbîâlî ve saray benim hakkımda derin gaflet içinde bulunuyorlar. Meseleden henüz İngilizlerin haberleri yoktur⁹.” Foreign Office dosyalarında Mustafa Kemal'in tayini hakkında Calthorpe'un raporu olmamasından, İngiliz Yüksek Komiserinin (High Commissioner) olayı bildirecek kadar önemli bulmadığı tahmin edilebilir. İngiliz Yüksek Kumandanlığı da (C.-in-C. Army of the Black Sea)¹⁰ ihtimal geniş salâhiyetli talimata dair bilgi almamıştı.

Halbuki o zamanın pasaport talimatnamesine göre İstanbul'dan ayrılmak isteyen herkes İngiliz vizesi almak zorunda idi. John Godolphin Bennett şunları yazıyor¹¹: “Padişah Müttefik Yüksek Komiser-

⁶ Gerçekten üç Müfettişlik teşkil edilmişti, birincisi Mustafa Fevzi Paşa (Çakmak) nın, ikincisi Mersinli Cemal Paşanın idaresinde idi.

⁷ Tefik Bıyıkhoğlu, Atatürk Anadolu'da (Ankara 1959), s. 42.

⁸ Nutuk, I, s. 7.

⁹ Yunus Nadi, M. Kemal Paşa Samsun'da (1955), s. 17.

¹⁰ General Sir George Milne 27 Nisanda Kars'ta idi: Alfred Rawlinson, Adventures in the Near East (London 1923), p. 177.

¹¹ J. G. Bennett, Witness. The Story of a Search (London 1962), p. 23.

leriyle Türk ordusunda harb haline son vermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa ile maiyetinin gönderilmesi hususunda anlaşmaya vardı. 22 yaşına girdiğim 8 Haziran doğum günümde, bir Türk kurmay subayı çalışma odama geldi ve M. Kemal Paşa ve arkadaşları için vize rica etti. Listeye bakınca 35 faal kurmay general ve albayı farkettim. Vize vermek istemedim ve talimat rica ettim. İngiliz Karargâhında görevli kurmay subayına, listenin bende sulh değil, daha ziyade harp yapacak bir heyet tesiri bıraktığını söyledim. İngiliz Yüksek Komiserliğine soruldu. Tahminen bir saat sonra vizelerin yapılması için talimat aldığımda bana: “M. Kemal Paşa Padişahın tam güvenine sahiptir” dendi. “Burada M. Kemal’in 8 Haziranda çoktan Havza’da olduğu ve listede hiçbir generalin bulunmadığı kaydedilebilir¹². Buna rağmen Bennett tarafından bildirilen olaydan şüphe edilemez.

Bennett’te kendini hissettiren şüphe M. Kemal’in Samsun’a hareketinden biraz önce İsmail Hakkı Tevfik (Okday) de anlamını buldu. Bu şüphe üzerine Yüzbaşı Neş’et’in M. Kemal’e haber verdiği tevkif plânı söylentisi ortaya çıktı. O yolculuğunun birinci kısmında, Şişli’den limana kadar biraz kendisine arkadaşlık eden Hüseyin Rauf’a (Orbay) bundan söz edince, Rauf: “Canım, tevkif etmek istiyorlarsa, dışarı çıkmanızı neden beklesinler, burada etmelerine ne mâni var?” dedi. Aynı şekilde M. Kemal’i Samsun’a götüren “Bandırma” vapurunun bir İngiliz muhribi ile boşuna takip edildiği hikâyesinin de efsane âlemine ait olduğu meydandadır.

Herhalde General Milne’de Kafkasya’dan döndükten sonra şüphe uyanmış olacak ki, M. Kemal’in Samsun’a varışı ile aynı günde, 19 Mayıs’ta Harbiye Nezaretine yazılı olarak sordu: “Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lâğvedildiği anlaşılmışken Dokuzuncu Ordu Kıtâatına bir Müfettişi Umumî ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkânı Harbiye Reisi ile büyük bir Erkânı Harbiye Heyetinin neden dolayı Sivas’a izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını zâtı âlinize iş’ar eylemekle mübahiyim. Bu zâbitanın ne gibi vezaif ifa edeceklerinin ve mutasavver tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lütfen izah buyurulmasını istirham eylerim.” Cevat Paşa (Çobanlı) 24 Mayıs’ta cevap verdi: “. . . Konyadaki Yıldırım Kıtâatı Müfettişliği gibi olmak üzere Üç ve Onbeşinci Kolordular için Doku-

¹² Mehmet Arif, *Anadolu İnkılâbı* (İstanbul 1924), s. 26; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, I* (İstanbul 1964), s. 194.

zuncu Ordu Kıtıaatı Müfettişliği ihdas olunmuştur. Bu Müfettişlik fazla olarak havalideki esliha, sürgü kollariyle kamaların sürati mümkünle ile sevkine ve hiç bir asayişsizliğin meydana gelmemesine gayret edecektir¹³". Milne bunun üzerine rahatladı!

Damat Ferid de önce şüphe etmedi. Mustafa Kemal'in "makamı aidine" görevine başladığını bildirmesi üzerine¹⁴, 21 Mayıs'ta ona telgraf çekti¹⁵: "... Kemali sıhhat ve âfiyetle Samsun'a muvasalat buyurdıklarından mütehasıl mesruriyetle kâffe umurda (!) muvaffakiyatı aliyeleri temennisindeyim..." Samsun 9 Mart 1919'dan beri İngilizlerin işgali altında bulunduğundan M. Kemal oraya vardığı gün bölgesinin bütün askerî ve sivil makamlarına bilgi verirken¹⁶: "Samsun'da birkaç gün kalacağım.", işgal subaylarıyla bağlantı kurup İstanbul'daki şeflerinde görülen şüpheyi dağıtmaya da dikkat ediyordu. 22 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine rapor gönderdi¹⁷: "Bugün erkânı harbiyemden birkaç zatı, sureti mahsusada Samsun İngiliz siyasî mümessili Yzb. Hurst, askerî kontrol memuru Yzb. Salter ve siyasî kontrol memuru Yzb. Miles ile temas ve mülakat ettirdim"¹⁸. Temasta Samsun Sancağındaki şekavet sebeplerini de görüştüklerini 21 Mayıs tarihli raporunda bildirdi¹⁹: "Rumlar, Müslümanları tehyic ve dilgir eden siyasî emellerinden vazgeçerlerse şakavetin derhal kalkacağı ve bu takdirde İslâm çetelerinin ortadan kaldırılması mümkün ve lüzum görülürse askerî tedbirlerle tenkili tabii bulunacağı bildirilmiştir..."

Öte yandan Hurst 21 Mayıs'ta rapor gönderiyor²⁰: "Genel durum birkaç günden beri daha sakinledi... Kâmil (sic!) Paşa 19 Mayıs'ta buraya geldi ve sükûneti sağlamak için içeriye doğru teftiş seyahatine hazırlanıyor. Onunla bölgenin genel durumunu görüştük." Fakat Mustafa Kemal (kaplıcada tedavi bahanesiyle!) Havza'ya gider gitmez, Samsun'da bulunan İngilizler karışıklık

¹³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (= H. T. V.), no. 15-16; İngilizce metni: no. 493.

¹⁴ İstanbul basını, 21 Mayıs 1919.

¹⁵ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz (İstanbul 1960), Vesikalar.

¹⁶ H. T. V. no. 62.

¹⁷ Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, s. 49.

¹⁸ Husrev Gerede'nin 12-IV-1959 tarihli mektubuna göre belki Refet (Bele) ve Kâzım (Dirik) bu işle görevlendirilmişlerdir. (aynı yer).

¹⁹ H. T. V. no. 1051.

²⁰ Calthorpe'un 28 Mayıs tarihli raporu.

haberlerini aldılar ve kendileri Havza'ya gitmek zorunda kaldılar. Hurst 12 Haziranda buna dair şu raporu verdi²¹: "1 Haziranda tercümanım, Kontrol subayı Yzb. Salter ve Samsun'daki Hint Kıtası Kumandanı Yzb. Elliott ile beraber Samsun'dan ayrıldım. Bir akşam evvel Başpiskopos Germanos Havza'daki memuru papastan bir alarm haberi aldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın orada hızla teşkilât kurduğunu ve birçok Rumun hapse atıldığını haber verdi. Bu beni General Deedes'in²² bir telgrafında geçen, Kemal'in görevi hakkındaki şüphenin sebebi ile bağlantı kurup kısa bir müddet için Havza'ya gitmeye sevketti. . . . Papas 30 Mayısta Camide fevkalâde bir namazdan sonra Belediyenin önünde bir miting yapıldığını, orada Mustafa Kemal'in bulunmadığını, fakat onun teşvikiyle tayin edilen reji memuru Fuat Efendinin ateşli bir konuşma yaptığını bildirdi²³. . . . Ertesi sabah (2 Haziran) M. Kemal'i ziyaret ettim. Beni dürüst bir tarzda kabul etti. Görevinden herhangi bir şüphem olduğunu belli etmedim. Genel durumdan ve emniyeti sağlayacak etkili tedbirlerden konuştuk. Havza'da içmece tedavisi yaptığını, belki bir müddet daha orada kalacağını; sonra birkaç gün için Amasya'ya ve oradan Trabzon (!) ve Erzurum havalisine gideceğini söyledi. . . . Oradan Kaymakam Fahri Beyi ve içinde dokuz Rum bulunan cezaevini ziyaret ettim. . . . Durumun fena bir gelişmede olduğu (mischief was afoot) hissi ile. . . . Havza'dan ayrıldım. . . . 30 Mayıs tarihli mitingde Mustafa Kemal'in hazır bulunması istifasını haklı göstermeğe yetebilir. . . ." Hurst'ün kendisi Samsun'a döndükten sonra (11 Haziran) korkaklıkla suçlanma şanssızlığına uğradı ve Harp Divanına verildi, takibinden ancak Foreign Office'in ricasıyla kurtuldu.

Mustafa Kemal Hurst'un Havza'da kendisini ziyaretinden az sonra Hükûmeti ve İngilizleri aldatmak için kullandığı maskeyi bütünüyle attı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa 2 Haziranda ona Calthorpe'un Sivas Vilâyetindeki Ermeni muhacirlerinin ümitsiz vaziyeti dolayısıyla yazdığı 24 Mayıs tarihli notasının suretini gön-

²¹ Calthorpe'un 21 Haziran tarihli raporu.

²² Calthorpe'un yanında atâşe militer 17-XI-1918 - 1-VIII-1919; Krş; Robert W. Graves, Storm Centres of the Near East (London 1933), p. 323 ve John Presland (= Gladys Skelton), Deedes Bey (London 1942), müellif haklı olarak D.'nin o zaman günlük not defteri tutmadığına üzüyor (p. 302).

²³ Krş.; Zübeyroğlu Mehmet Fuat, Yurdumuz Havza (İstanbul 1925), s. 38: yanlışlıkla 3-VI-335 cuma günü yazılıdır (salı günü!).

dermesi üzerine, ayın 3 ünde cevap verdi²⁴: "...İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet, devletin tamamii masuniyetinden emin buldukça anâsırı gayri Müslimenin duçarı haşyet olmasının hiçbir sebebi yoktur... Fakat istiklâl ve mevcudiyeti milliyeyi imha ve bekayı hayatı tehlikeye îsal eden işgali kasıt ve teaddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın zuhurâtı mümasilesine karşı ne halkın heyecan ve te'sirâtı vicdaniyesini ve ne de buna müstenit tezahürâtı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremiyeceğim gibi, bu yüzden tahaddüs edecek vakayı ve hâdisat karşısında mesuliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim."

Artık tevkifinin tam zamanı idi. General Milne bunun için Harbiye Nezaretine 6 Haziranda nezaketle yazılmış bir dilekçenin ihtiyatlı şekliyle teşvikte bulundu²⁵: "Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilâyetlerde isbatı vücut etmelerinin arzu olunmadığını Zâtı Samilerine arz ile kesbi mübahat eylerim. Hali hazır itibariyle kesbi temeyyüz etmiş bir Paşanın maiyeti erkânıyla beraber memleket dahilinde dolaşması efkârı umumiyeyi taciz edeceği gibi askerlik noktaî nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir. Kemal Paşa ile maiyeti erkânının *derhal*²⁶ İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim."

Mustafa Kemal Cevat Paşadan İngilizlerin isteği üzerine İstanbul'a geri dönmesi için vaki olan daveti haber alınca, Padişaha doğrudan doğruya gönderdiği telgrafta şunları diyordu²⁷: "...Şevket-meabım!... Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşaların âkıbetine²⁸ giremiyeceğim... Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak hal-i ataletle mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve... eğer icbar edilirse memuriyeti âcizanemden istifa ederek kemakân Anadolu'da ve sinei millette kalacağım ve vezaifi vataniyeme bu kere daha sarîh hatvelerle devam edeceğim..."

²⁴ H. T. V. 95, 1054 (5 Haziran tarihli mükerrer mi?).

²⁵ H. T. V. no. 17; İngilizce metni: no. 494.

²⁶ İngilizce orijinalinde altı çizilmiştir: *immediate*.

²⁷ A. S. D. I, S. 16; M. Kemal'in B. M. M. inde 24 Nisan 1920 tarihli nutku.

²⁸ Ali İhsan 2. III. 1919 da İngilizler tarafından tevkif edildi ve Malta'ya götürüldü; Yakup Şevki aynı şekilde mahkûm edilmiş, fakat rahatsızlığı dolayısıyla 21. IV. 1920 tarihine kadar serbest bırakılmıştı. (Türk İstiklâl Harbi, I, s. 171).

Mustafa Kemal Büyük Nutkunda (Nutuk) Hükûmetin kendisini entrikalarla İstanbul'a veya "tebdili hava için" (!) başka bir yere izinli olarak getirmeğe uğraştığını açıkça anlatıyor. Zor kullanmaktan henüz korkuluyordu. Samsun'da bulunan kontrol subayı (Repatriation officer) Yzb. Perring de, 22 Haziranda Amasya'da onu ziyaret ettikten sonra gönderdiği raporda, ancak Antalya ve İzmir'in işgaliyle mütarekeyi bozan Müttefiklerin tutumundan acı hayal kırıklığına uğradığını söylediğini bildirebildi²⁹.

Fakat yalnız istifasını değil, tevkifini isteyecek kadar aşırı gidenler vardı. Onlardan Ali Galip Sivas Valisi Reşit Paşaya: "Senin yerinde olsam derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır" diyor. Bunun üzerine Reşit Paşa ona M. Kemal'in Sivas'a vaktinden önce varacağına dair bir telgrafi göstererek "Buyurun, okuyun. Sonra da kalkın, tertibat alın, üçüncü ordu müfettişini yakalayın!"³⁰ diyor.

Hükûmet M. Kemal'in Erzurum'a seyahatinin önüne geçemeyeceğini anlayınca sonunda onu görevinden geri aldı: "Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in vazifesine nihayet verilmiştir"³¹. Kendisi askerlikten ayrılmasını istedi ve kararını hemen tamimle ilân etti: "...milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silki celili askerîye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gayei mukaddesei milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilân eylerim"³².

Damat Ferid Paris'ten döndüğünde, Milne ve Calthorpe'un günden güne daha enerjik olan teşebbüslerine boyun eğmek zorunda kalacağını ve M. Kemal ile Rauf'u tevkif ettireceğini sanıyordu. Bunun için bazı nazırlarla beş günlük sert tartışmadan sonra 29 Tem-

²⁹ Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. IV, nr. 441, 446, 460, 470.

³⁰ Nutuk, I, s. 28; Cevdet R. Yularkıran, Reşit Paşanın Hatıraları (İstanbul 1939), s. 56.

³¹ Takvimi Vakayi, s. 3596.

³² Faik Reşit Unat, Atatürk'ün askerlikten istifası... (Tarih Vesikaları, I, S. 5, s. 321); Yunus Nadi, Yeni Gün'den Cumhuriyet'e kadar, Sayı 122).

muzda Meclisi Vükelâ kararı³³ almağa muvaffak oldu³⁴ ve Dahiliye Nazırı Âdil vilâyetlere talimat verdi³⁵: “Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin (!) hükûmetin tebligatına muhalif tahrik ve teşviklerde devam etmekte oldukları imzaları altında neşretmekte oldukları beyannamelerle vukubulan iş’ardan anlaşılmış olmasına binaen hemen derdest ederek Dersaadet’e izamları Meclisi Vükelâ kararıyle tebliğ olunur. Harbiye Nezaretinden de Kolordu Kumandanlarına tebligat ifa olunmuştur.”

Erzurum Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi cevap verdi³⁶ :

“Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey bu memlekete sayısız hizmetlerde bulunmuşlardır. Kendilerinin tutularak mahfuzen gönderilmelerine kalkışmak ahali arasında heyecan ve büyük vak’aların zuhuruna sebep olacağı muhakkak bulunduğundan bu hususta imkânsızlığı arzederim.”

Harbiye Nazırı Nazım Paşa 30 Temmuzda aşağıdaki emri gönderdi³⁷:

“Erzurum’da Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin mukarreratı hükûmete muhalif ef’al ve hareketlerinden dolayı hemen derdestleriyle Dersaadet’e izamları Babıâlice bittensip mahallî memurinine evamiri lâzime verildiğinden, Kolorduca da ciddî muavenette bulunulması ve neticesinden malûmat itası rica olunur.”

Kâzım Karabekir Paşa bunun üzerine şu cevabı verdi³⁸:

“...Hükûmetin mukarreratı siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum’da bulunan M. Kemal Paşa ve Rauf Beyin ef’al ve hareketinde vatan ve milletin maksat ve menafiine ve kavanini mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyorum. Müşarünileyhler mülkü milletin saadet ve selâmeti ile alâkadar her ferdi vatanperver gibi yaşamaktadırlar... M. Kemal Paşa gibi memlekette namusiyle ve hidematı güzidei askeriye ve vatanperverane-siyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmeti mahsusasını

³³ Kararın metni: M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele başlarken, I (Ankara 1959), s. 170.

³⁴ Doc. Brit. Policy, IV, nr. 471.

³⁵ Yularkıran, s. 76.

³⁶ Gökbilgin, s. 170.

³⁷ Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu’da, s. 48 karşısındaki fotokopi.

³⁸ K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 99.

kazanmış olan... bir zatın tevkifine bir sebebi kanunî olamayacağı ve... halk ve ordu nazarında iyi bir hareket olarak telâkki edilemeyeceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve Kolorduca da bunun için muavenette bulunulmasına hâl ve vaziyetin kat'iyyen müsait olmadığını arz ederim...”

1 Ağustosta Âdil Beyin gazetecilere verdiği demeçte şu okunuyor³⁹:

“...gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerek Rauf Bey hakkında iptidaları hükümetçe pek büyük bir hissi itimat perverde edilmekte olduğu ve kendilerinin şanlı ve parlak mazileri de bu itimadı takviye etmekte bulunduğu halde, son zamanlardaki hareketleri hükümeti bu tarzda evamir itasına mecbur etmiştir. Ezcümle M. Kemal Paşa Samsun'a gidince bir takım teşkilât icrasına başlamış, camide ahaliyi toplayarak tahrikât ve teşvikatta bulunmuş, bunun üzerine hükümetçe verilen avdet emrine icabet etmediği gibi Dahiliye Nezaretinin azli hakkındaki tebliğini de tanımamış ve nihayet askerlikten istifa ederek daha ziyade tahrikâta devam eylemeleri itibariyle M. Kemal Paşa ile Rauf Beyin derdesti emri verilmiştir.”

Ertesi günü (2 Ağustos) Âdil Bey bir mülâkatta bilgi verdi⁴⁰:

“...Çeteler teşkil ediyor ve hükümet içinde hükümet yapmak istiyorlar. Hükümetin şifresini kullanarak halkı gayri kanunî içtimalara davet ediyorlar... M. Kemal ve Rauf Beyler şiddetle tecziye olunacaktır. Şimdiye kadar bunların tevkifi hakkında bir haber gelmemiş ise de, her halde tevkiflerine muvaffak olunacaktır...”

Bu hususta Âdil yanılmıştı. M. Kemal'in pek şiddetli muarızı olan Konya Valisi Cemal Bey, “Bu emir kâğıt üzerinde kalır⁴¹” diyerek görüşünü açıklamış, ve hükümet tarafı İngiliz gazetesi “The Orient News” şu alaylı yazıyı yazmaktan kendini alamamıştı: “Bu tutuklama emri tıpkı Lenin ve Troçki'nin tevkifini emretmeye benziyor⁴².”

³⁹ İstanbul basını, 2 Ağustos 1919.

⁴⁰ İstanbul basını, 3 Ağustos 1919.

⁴¹ Yunus Nadi, S. 123.

⁴² Vakit, 2 Ağustos 1919.